Československé vysílání BBC a Židé během druhé světové války*

Jan Láníček

Válečné vysílání BBC (*British Broadcasting Corporation*) z Británie do okupované Evropy by nemělo být vnímáno jen jako běžné rozhlasové projevy komentující válečné události. Ve skutečnosti představovaly rozhlasové vlny pro obě strany konfliktu jednu z „dalších“ válečných zbraní – taktickou propagandistickou zbraň na podporu vlastní ideologie a politiky. Holokaust byl nedílnou součástí tohoto konfliktu, protože vyhlazení evropského Židovstva představovalo jeden z hlavních cílů politického i vojenského vedení války ze strany nacistů.¹ To však neznamená, že Spojenci připisovali perzekuci Židů stejnou důležitost jako nacisté. Vysílání BBC

* Původní verze této studie vyšla pod názvem „The Czechoslovak Section of the BBC and the Jews during Second World War“ v časopise *Yad Vashem Studies*, roč. 38, č. 2 (2010), s. 123–153. Rád bych poděkoval za podporu svému školiteli v doktorandském studiu profesorovi Tonymu Kushnerovi, který mi poskytl cenné připomínky k anglické verzi článku. Rád bych též vyjádřil vděk Mezinárodnímu institutu pro výzkum holokaustu Yad Vashem za to, že mě v roce 2009 pozval na svůj mezinárodní letní workshop „Holokaust a jeho následky (1933–1947): Tisk, filmové zpravodajství a rozhlasové vysílání v reálném čase“ (*The Holocaust and Its Aftermath (1933–1947): The Press, Newsreels, and Radio Broadcasts in Real Time*), kde jsem měl možnost prezentovat první verzi tohoto příspěvku. Dále též velmi oceňuji komentáře anonymních hodnotitelů tohoto článku. Rovněž bych chtěl poděkovat Vítu Smetanovi za pečlivý překlad do češtiny. Za jakékoli chyby či nepřesnosti nicméně zůstávám odpovědný já sám.

1 Viz HERF, Jeffrey: *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 2006; WEINBERG, Gerhard: *Germany, Hitler and World War II: Essays in Modern German and World History*. Cambridge, Cambridge University Press 1995, s. 217–244.

o těchto masakrech je naopak třeba vnímat ve spojitosti s propagandistickými cíli Spojenců. Vedle Britů samých jakožto spojenecké velmoci sídlili na britské půdě také představitelé dalších národů. Tyto vlády okupovaných zemí pokračovaly ve svém boji proti nacistům a jejich kolaborantům z pozice exilu.² Britská vláda jim umožnila, aby se v rámci svého boje obracely prostřednictvím BBC ke svým národům. Jedním z nevyhnutelně nastolených témat byla perzekuce civilního obyvatelstva ze strany Němců a také pronásledování Židů. Jakou roli však hrálo vyhlazování Židů mezi dalšími tématy v promluvách a zpravodajství vysílaných na BBC? A jakým tónem a způsobem hovořili o Židech exiloví představitelé?

Tento příspěvek se soustředí na válečné projevy věnované perzekuci Židů, jež odvysílali českoslovenští politici v londýnském exilu. Současně je však třeba se zabývat i dalšími otázkami. Exilové vysílání BBC je třeba zkoumat ve světle rozličných komplexních faktorů, které měly vliv na rozhodovací procesy v prostředí exilové politiky. Analyzován je též samotný obsah vysílání. Patrný je základní rozdíl mezi promluvami s čistě humanitárními motivy a projevy, jež měly v podtextu širší politické otázky. Rozbor se věnuje komplexní situaci, které politici čelili během svého exilu v Británii, a vysvětluje, proč pořady věnované holokaustu měly právě takovou podobu, v jaké byly odvysílány.³

Co vše ovlivňovalo exilové vysílání

Vysílání BBC představovalo pro londýnský exil hlavní nástroj komunikace s širokými vrstvami obyvatelstva ve vlasti – s lidmi, kteří poslechem zahraničního rozhlasu velmi často riskovali život nejen svůj, ale i rodinných příslušníků. Toto vysílání přicházelo od politických představitelů zbavených vlastní země i pravidelného kontaktu s jejími obyvateli, které se právě exiloví politici snažili reprezentovat. Z teoretického hlediska představovalo vysílání do okupované země směsici vzájemně soupeřících vlivů. Záměrem exilové vlády bylo ovlivňovat domácí obyvatelstvo. Zároveň byly vysílané pořady inspirovány zprávami přicházejícími z domova. Tyto zprávy měly za cíl vykreslit nálady a požadavky obyvatelstva, anebo spíše odbojových předáků, jejichž úkolem bylo informovat exilové představitele. Jednoduše řečeno, ve své snaze formovat veřejné mínění doma zohledňovala vláda obsah vzkazů, jež jí posílalo československé podzemní hnutí.

2 Mezi exilové vlády patřily belgická, československá, francouzská (Národní výbor), jugoslávská, lucemburská, nizozemská, norská, polská a řecká vláda.

3 Klíčový pramen pro tento článek představují přepisy relací československého vysílání BBC od léta 1940 až do konce války. Přepisy z prvních válečných měsíců s největší pravděpodobností chybějí. Avšak náznaky, které máme k dispozici, ukazují, že dříve než na sklonku roku 1940 se vysílání v nikterak zásadní míře nezabývalo židovskými záležitostmi (jak potvrzuje *Daily News Bulletin* či archivní prameny židovských politiků v exilu). Nemáme ani zvukové záznamy promluv zabývajících se židovskými záležitostmi; bohužel nás to připravuje o jednu dimenzi, která je významná pro zhodnocení vysílání, a sice o tón promluvy.

Nicméně obsah vysílaných pořadů byl většinou zveřejňován také v Londýně.⁴ Prožidovští aktivisté či žurnalisté na Západě často publikovali programy, jež se zabývaly židovskými záležitostmi. Rovněž českoslovenští exiloví představitelé příležitostně tiskli své proslovy ve vlastních oficiálních publikacích.⁵ Nelze ani vyloučit, že některé z těchto proslovů byly ve skutečnosti zamýšleny nejen k informování lidí doma, ale také k posilování image exilových představitelů na Západě. Menší spojenci chtěli, aby byli vnímáni jako stoupenci demokratických tradic a ideálů. Šlo o součást války mezi silami světla, jak chtěli být viděni Spojenci, a temnými silami nacistů. A v neposlední řadě tvořilo Oddělení pro evropské vysílání součást BBC, jež byla agenturou britské vlády a v první řadě sledovala politické cíle britského establishmentu. Svou roli sehrávala také britská cenzura či nepsané zákony BBC. A tak musela československá vláda důsledně a pečlivě promýšlet každou relaci. Musela vyhovět britským požadavkům, a zároveň udržovat linii své politiky vůči lidem doma. Vliv situace v okupované vlasti a vliv britské vlády si zasluhují důkladnější analýzu.

Situace v protektorátu, jak byla prezentována exilovým představitelům

Antisemitismus byl integrální součástí nacistické a kolaborantské propagandistické mašinerie v celé okupované Evropě. Nacistická a prorežimní kolaborantská propaganda se pokoušela spojovat exilové vlády s údajným celosvětovým židovským vlivem. Toto téma bylo obzvláště zdůrazňováno v případě československé exilové vlády. Vykreslován byl obraz exilu ovládaného Židy (sloužili k tomu Julius Friedmann a Julius Fürth, členové Státní rady československé, jež nahrazovala funkci parlamentu v exilu, respektive člen kabinetu Jaroslav Stránský). Benešova vláda byla dále prezentována, jako by vedla válku ve jménu Židů, za jejich peníze a pro židovské zájmy.⁶

Protektorátní žurnalisté štváli nejen proti „Židům“ v řadách exilových politiků, ale také proti jejich příbuzným.⁷ Zcela běžné pak bylo nálepkování Edvarda Beneše jakožto „bílého Žida“, což byl termín užívaný pro Nežidy „bratřící se“

4 Například relaci ministra vnitra Juraje Slávika z 9. února 1944 opublikoval židovský politik a člen Státní rady Arnošt (Ernest) Frischer (*London Metropolitan Archives* (dále LMA), Board of Deputies of British Jews (Rada zástupců britských Židů – dále BoD), Acc3121/E/03/510). Anebo pro reakci britských židovských organizací na relaci státního ministra v exilové vládě Huberta Ripky z 18. září 1941 srv. publikaci *We Think of You* (London, HaMacabbi 1941).

5 Viz např. *The Fate of European Jews: Oswiecim and Birkenau, a Document*. In: *Central European Observer* (21.7.1944), s. 226.

6 *Archiv Ústavu Tomáše Garrigua Masaryka*, Praha (dále AÚTGM), fond (f.) Vladimír Klecanda, svazek (sv.) 172, přepis vydání protektorátních novin *Večer* z 22.2.1941.

7 Viz JACOBI, Walter: *Země zaslíbená*. Praha, Orbis 1943, s. 156. Šlo například o manželky ministrů Huberta Ripky a Edvarda Outraty či Bohumila Laušmana, sociálního demokrata v exilovém parlamentu (ŠOLC, Jiří: *Útěky a návraty: Bohumil Laušman – osud českého politika*. Praha, Naše vojsko 2008, s. 95; *Czech Jews Threatened with Reprisals for London Anti-Nazi Broadcasts*. In: *Daily News Bulletin* (26.9.1941), s. 3. *Daily News Bulletin* byl tiskovým orgánem Židovské telegrafní agentury (*Jewish Telegraphic Agency* – JTA).

s Židy.⁸ Beneš si tak v Londýně stěžoval, že jej protektorátní propaganda denně osočuje z toho, že je pod židovským vlivem.⁹ V Londýně pak skutečně zavládla představa, že zastoupení Židů je příliš prominentní a mohlo by snad i způsobit exilovým administrativám potíže. Kupříkladu ministr zahraničí Jan Masaryk vyjádřil po návratu z jednoho ze svých pobytů ve Spojených státech údiv nad tím, co vnímal jako „užidovštění“ československého ministerstva zahraničí v době, kdy byl mimo Británii. Mohlo to podle něj způsobit potíže celému exilu.¹⁰ Zdrojem Masarykových obav bylo nejspíš samotné propírání tohoto tématu protektorátní propagandou, které exilová vláda sledovala s neskryvanými obavami.

Podobně také francouzsko-izraelská historička Renée Poznanská ve své studii o politice Svobodných Francouzů vůči Židům potvrzuje, že nacistická propaganda přiměla gaullisty, aby byli při prezentování židovských témat na BBC opatrní.¹¹ Dobře známý je i příběh pozdějšího laureáta Nobelovy ceny míru, právníka Reného Cassina, který původně odmítl nabídku přidat se k vedení Svobodných Francouzů Charlese de Gaulla. Nechtěl totiž, aby jeho židovský původ kompromitoval francouzský odboj.¹² Rovněž americký historik David Engel podotýká, že polští exiloví představitelé během války pečlivě zvažovali každé veřejné prohlášení na podporu Židů. Zprávy, jež se dostaly do Londýna, totiž potvrzovaly negativní vnímání Židů v okupovaném Polsku. Sikorského vláda proto nechtěla vystupovat jakožto zastávce židovských zájmů a učinit tak ze sebe terč pro útoky protizhídvské propagandy.¹³ Na základě popisů Poznanské a Engela lze říci, že antisemitismus šířený protektorátní

8 PINARD, Peter Richard: Alois Kříž a cyklus rozhlasových relací „Co víte o Židech a zednářích?“. In: MILOTOVÁ, Jaroslava (ed.): *Tereziánské studie a dokumenty 2005*. Praha, Academia 2005, s. 193–245, zde s. 218. Další příklad protektorátní propagandy napadající podobným způsobem exilové představitele lze nalézt v *Moravských novinách* z 24.8.1944 (viz *Central Zionist Archives*, Jeruzalém (dále CZA), A320/25).

9 *United States Holocaust Memorial Museum*, Washington, D.C. (dále USHMM), WJC–L, C2/96, rozhovor s prezidentem Československé republiky dr. Benešem, 17.4.1941, poznámky připravené členy britské sekce Světového židovského kongresu (*World Jewish Congress*) Noahem Barou a Sydneym Silvermanem.

10 Srv. ČECHUROVÁ, Jana – KUKLÍK, Jan – ČECHURA, Jaroslav – NĚMEČEK, Jan (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*. Praha, Karolinum 2001, s. 229, deníkový záznam z 15.8.1942. Masaryk se vrátil do Londýna po devíti měsících v USA. Během rozhovoru s ministrem financí Ladislavem Karlem Feierabendem zmínil svůj údiv nad personálním nárůstem stavu ministerstva zahraničí a nad jeho „užidovštěním“. Jan Opočenský byl profesí historik a byl účasten formování československé exilové administrativy. V Londýně bydlel s Feierabendem a jeho deníky nabízejí jedinečný vhled do vnitřního života československého exilu během druhé světové války.

11 POZNANSKI, Renee: French Public Opinion and the Jews during World War II: Assumptions of the Clandestine Press. In: KOSMALE, Beate – TYCH, Feliks (ed.): *Facing the Nazi Genocide: Non-Jews and Jews in Europe*. Berlin, Metropol 2004, s. 134 n.

12 Viz MARRUS, Michael R. – PAXTON, Robert O.: *Vichy France and the Jews*. New York, New York Basic Books 1981, s. 189 n.

13 ENGEL, David: *In the Shadow of Auschwitz: The Polish Government-in-Exile and the Jews, 1939–1942*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press 1987, zvláště s. 62–64; TÝŽ: *Facing a Holocaust: The Polish Government-in-Exile and the Jews, 1943–1945*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press 1993.

propagandistickou mašinerií představoval rovněž faktor, který je v případě československé exilové politiky v Londýně třeba brát do úvahy.

Exiloví představitelé byli o záměrech nacistické propagandy informováni. Potvrzovaly je i zprávy, které do Londýna posílalo české a slovenské podzemní hnutí. Ty upozorňovaly na vzrůst protizidovských nálad mezi domácím obyvatelstvem a na efektivitu nacistické propagandy. Informace zprostředkované domácím odbojovým hnutím tak odhalovaly hluboko zakořeněné předsudky vůči Židům.¹⁴ Český antisemitismus byl velmi často popisován jako národní sentiment, založený na domnělé židovské podpoře Němců v době rakouského císařství. Odsuzování Židů kvůli tomuto údajnému národnímu citění bylo také hlavním znakem zmíněných zpráv zasílaných z protektorátu do londýnského exilu.¹⁵ Jejich autoři navíc diferencovali mezi negativním vnímáním *některých* Židů u českých obyvatel a rasovým antisemitismem nacistů. Zatímco první postoj podle jejich názoru vycházel ze správného hodnocení židovského chování, druhý byl zpátečnický, ba dokonce šílený a rozhodně přesahoval rámec uvažování „osvíceného“ českého lidu.¹⁶ Ve svém vnímání Židů však tito autoři užívali stejnou identitu připisovanou Židům, když do nich projektovali veškeré negativní charakteristiky přisuzované nepřátelům českého národa. První republika přijímala Židy jako součást společenství za určitých podmínek – především pokud se vzdali svých německých a maďarských národních a kulturních afinit.¹⁷ Vytváření

Sídlo BBC Broadcasting House, poškozené při bombardování Londýna. Od září 1939 z této budovy povzbuzovalo obyvatele v okupované vlasti československé vysílání (repro z knihy Jeremyho Bennetta British Broadcasting and the Danish Resistance Movement 1940–1945. Cambridge, Cambridge University Press 1996)

14 *The National Archives of the United Kingdom*, Londýn (dále TNA), Foreign Office (FO) 371/30837, zprávy z Prahy z 24.–31.3.1942; AÚTGM, f. Edvard Beneš – II/1, inventární číslo (inv. č.) 1365, Zprávy z domova V 77/2, zpráva od „Tristana XY“ z 1.9.1944.

15 Národní archiv České republiky, Praha (dále NA), Archiv Huberta Ripky, signatura (sign.) 1-50-56b, edice ilegálního časopisu *V boj*, přeposlaná do exilu v roce 1940; sign. 1-50-49, zpráva československého ministerstva zahraničních věcí pro další ministerstva z 24.1.1944.

16 *Tamtéž*, sign. 1-50-56b, edice ilegálního časopisu *V boj*, přeposlaná do exilu v roce 1940.

17 Židům bylo umožněno, aby uváděli při sčítání obyvatelstva židovskou národnost. Meziválečné Československo vnímalo židovskou národnost pozitivně a současně jako cestu k oslabení Němců a Maďarů. Mnoho Židů, kteří užívali němčinu či maďarštinu jako prostředek komunikace, nicméně uvádělo židovskou národnost. (Viz ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha, Paseka 2005, s. 40;

představy o spravedlivém nakládání s menšinami včetně Židů se přitom stalo jedním z ústředních pilířů československé demokracie. Ve změněných podmínkách německé okupace – jakkoli je třeba počátky hledat už v době po Mnichovu – se však přijímání Židů ze strany českých obyvatel dramaticky proměnilo. Zprávy z doby války zmiňovaly vedle národního faktoru také hospodářské a sociální důvody pro antižidovské sentimenty mezi Čechy.¹⁸

Víme pouze o dvou případech, kdy podzemní hnutí v protektorátu žádalo exil, aby vysílal o záležitostech spojených s Židy. Během arizace (*Arisierung*) vyzývalo domácí hnutí odporu Čechy, aby se měli na pozoru před vlastní účastí v tomto procesu. Jako důvod však neuvádělo amorálnost arizace. Naopak, ve snaze vysvětlit, oč skutečně jde, odbojové hnutí hlásilo, že v případě německého vítězství by loupění židovského majetku představovalo pouze první krok na cestě ke germanizaci českých zemí. Naproti tomu po spojeneckém vítězství by byl veškerý majetek navrácen původním vlastníkům.¹⁹ Exilové představitelé byli každopádně z domova nabádáni, aby hovořili nejen o židovském majetku, ale aby zmiňovali také další skupiny obyvatel, jimž byl majetek uloupen, jako byli sokolové a legionáři. V jiném vzkazu české podzemí nadneslo, že je důležité, aby se na Západě podařilo oddělit český lid od nacistické perzekuce Židů. Nacisté se podle těchto hlasů snažili očernit a zhanobit Čechy také v zahraničí.²⁰ Český odboj proto nežádal exil, aby odsuzoval perzekuci Židů jako takovou, nýbrž aby ji prezentoval jako činy páchané nacisty, a nikoli Čechy. Sledoval tak, co považoval za životní zájem českého národa.²¹

Ve skutečnosti existují důkazy, že přinejmenším některé složky českého podzemního hnutí nikterak neoceňovaly publicitu, již rozhlasová stanice BBC věnovala nacistické perzekuci Židů. Ačkoli židovská témata zdaleka nepředstavovala hlavní náplň československého vysílání BBC, přece tamní promluvy věnované Židům vyvolávaly doma protichůdné reakce. Kupříkladu tehdejší náměstek ministra zahraničí (státní ministr) Hubert Ripka, zodpovědný za informační oddělení ministerstva, zdůrazňoval, že za války byli exilové představitelé kritizováni, jakmile československé vysílání v Londýně vyzývalo k pomoci Židům.²² Také ministr zahraničí Jan Masaryk dostával

KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: "Abandon Your Role as Exponents of the Magyars": Contested Jewish Loyalty in Interwar (Czecho) Slovakia. In: *American Jewish Studies Review*, roč. 33, č. 2 (listopad 2009), s. 341–362.)

18 TNA, FO 371/30837, zpráva diplomata a koordinátora britské propagandy Bruce Lockharta pro velvyslance u československé exilové vlády Philipa Nicholse z 30.6.1942. K detailům a původu zprávy blíže viz *Columbia University Archives* (New York), pozůstalost Jaromíra Smutného, karton (k.) 12, zpráva sepsaná 5.5.1942.

19 Srv. OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943: Acta Occupationis Bohemiae & Moraviae*, sv. 2. Praha, Academia 1966, sv. 2, s. 572–574, dokument č. 423 – přepis zprávy zaslané odbojovou organizací Petiční výbor Věrní zůstaneme do Londýna, 1.10.1940.

20 NA, Archiv Huberta Ripky, sign. 1-50-44, návrh neznámého autora z 29.9.1939.

21 *Tamtéž*.

22 Viz BULÍNOVÁ, Marie – DUFEK, Jiří – KAPLAN, Karel – ŠLOSAR, Vladimír (ed.): *Československo a Izrael v letech 1945–1956: Dokumenty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993 – Historický ústav České armády – Státní ústřední archiv, s. 17–27, zde s. 23,

Jan Masaryk (1886–1948) byl v letech 1925–1939 československým vyslancem v Londýně a roku 1940 se stal ministrem zahraničí exilové vlády. Ačkoli se netajil svými sympatiemi k Židům, ve vysílání BBC do protektorátu podporoval jejich podporu strategickým zájmům československého zahraničního odboje (foto © Erich Auerbach)

dopisy, jejichž pisatelé se ohrazovali proti promluvám, v nichž vyzýval Čechy, aby nabídli pomoc strádajícím Židům. Jeden z autorů dokonce tvrdil, že Masarykovo vystoupení v rozhlasě vyvolalo mezi českými lidmi rozhořčení.²³

Bližší pohled na řečníky na vlnách československého vysílání BBC a na jejich poselství odhaluje, že exilová vláda byla při pojednávání židovských témat ostražitá. Kupříkladu k hovorům o Židech byli řečníci z řad československých politiků pečlivě vybíráni. Prezident Beneš se ve svých promluvách na BBC o Židech nikdy nezmínil. Když čeští židovští asimilacionisté v Londýně prezidenta žádali, aby na BBC o Židech promluvil, odmítl to s odkazem na „důvody vyššího zájmu“.²⁴ Téměř žádné odkazy

dokument č. 2 – ze zápisu z 62. schůze vlády, která jednala v bodě 5 o projevech antisemitismu na Slovensku, 2.10.1945.

23 NA, Archiv Huberta Ripky, sign. 1-50-49, zpráva československého ministerstva zahraničí pro Kancelář prezidenta republiky, ministerstvo národní obrany, ministerstvo vnitra a ministerskou radu, 24.1.1944.

24 *Tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra – Londýn, k. 255, sign. 2-63-1, zpráva o schůzi Asociace českých Židů z 15.5.1942.

na úděl Židů nenajdeme ani v projevech prezentovaných populárními řečníky, jako byli Benešův spolupracovník Prokop Drtina²⁵ a ministr spravedlnosti v londýnské vládě Jaroslav Stránský.²⁶ U druhého z nich mohl být důvodem jeho židovský původ, neustále zdůrazňovaný protektorátními novináři.²⁷ Dokonce i Jan Masaryk, jehož kladný vztah k Židům bývá často oceňován, se jen zřídka věnoval výslovně židovským záležitostem. Ignacy Schwarzbart, sionista v exilové Polské národní radě, uvádí, že Masaryk v rozhovoru s ním prohlásil, že jakožto ministr zahraničí nemůže pronést řeč odsuzující cejchování Židů v protektorátu Davidovou hvězdou. O důvodech se můžeme přít, ale vysvětlení je s největší pravděpodobností třeba hledat v jeho exponovaném politickém postavení.²⁸ Navíc se zdá, že oba významné projevy o perzekuci Židů, které Masaryk za války na vlnách BBC pronesl – 9. prosince 1942 a 29. září 1943 – vznikly až po intervencích židovských politiků.²⁹

Pavel Tigrid (vlastním jménem Schönfeld), po celou dobu války jeden z hlavních hlasatelů v československé redakci BBC, nabízí zajímavý vhled do atmosféry, která v ní panovala. Před posledním vysíláním do Československa chtěli on i jeho kolegové odhalit svá skutečná jména posluchačům, kteří znali pouze pseudonymy, jež používali během války. Ministr Hubert Ripka coby jejich šéf údajně odpověděl: „Mládenci, nic proti tomu, když chcete, udělejte to. Ale uvažujte taky tohle ... znáte mě dobře, víte, že nejsem žádný antisemita, ale to asi nelze tvrdit o lidech doma, přes to všechno, čím židé za nacistů prošli. No, co si budem povídat, vy jste skoro všichni kluci židovský, s výrazně semitskými jmény, to by na posluchače nemuselo vždy dobře působit, oni třeba nevědí, co víme my, že židé v Evropě měli jen dvojí volbu, utéct, nebo zahynout. Rozmyslete si to.“³⁰

25 *A nyní promluví Pavel Svatý: Londýnské rozhlasové epistoly Dr. Prokopa Drtiny z let 1940–1945.* Praha, Vladimír Žikeš 1945.

26 STRÁNSKÝ, Jaroslav: *Hovory k domovu.* Praha, Fr. Borový 1946.

27 Viz JACOBI, W.: *Země zaslíbená*, s. 156–158 (viz pozn. 7). Příkladem budiž reakce protektorátní propagandy na Stránského řeč vpředvečer narozenin T. G. Masaryka, v níž Stránský – s odkazem na Masaryka – žádal Čechy, aby Židům pomáhali.

28 *Yad Vashem Archives*, Jeruzalém (dále YVA), M.2/765 (anglická verze) a M.2/749 (polská verze), deník Ignacyho Schwarzbarta, 6.10.1941. Popis této epizody v polské a anglické verzi Schwarzbartova deníku se poněkud liší. Polská verze pouze uvádí, že Masaryk řekl Schwarzbartovi, že relace byla jeho nápadem, ale projev sám přednesl Ripka. V anglické verzi Schwarzbart celou věc dále rozvedl, když připojil Masarykovo vysvětlení, že jakožto ministr zahraničí nemohl projev přečíst. Faktem je, že anglická verze je překladem, jež Schwarzbart pořídil na konci 50. let. Bez ohledu na to zůstává skutečností, že Masaryk, dobře známý svými sympatiemi k Židům, pronesl na BBC první řeč přímo na jejich podporu až v prosinci 1942.

29 Viz LÁNÍČEK, Jan: *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–48: Beyond Idealisation and Condemnation.* Basingstoke, Palgrave 2013, s. 98 n.; TÝŽ: *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe.* London, Bloomsbury Academic 2017, s. 108.

30 TIGRID, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu.* Praha, Odeon 1990, s. 219.

Na začátku války navíc domácí odboj vyjádřil nespokojenost s tím, že řečníci v československém vysílání BBC byli němečtí Židé se silným přízvukem.³¹ Exiloví představitelé souhlasili, že tento stav věcí je nežádoucí, a pokusili se tyto řečníky, vybrané a najaté vedením BBC, nahradit.³² Oba tyto příběhy ukazují, o jak citlivé téma se jednalo, pokud šlo o relace BBC do Československa. V očích londýnské vlády mohli židovští řečníci v československém vysílání BBC potvrzovat příběhy protektorátní propagandy o tom, že československý exil je ovládán Židy; mohlo to i naznačovat, že válečná propaganda československého exilu je skutečně v rukou Židů.

Britské vlivy na československé vysílání

Československá redakce byla součástí konglomerátu BBC a jejího Oddělení pro evropské vysílání. To bylo celé pod dohledem britských vládních úřadů, především Výkonného výboru pro politické vedení války (*Political Warfare Executive*). V prvních letech války československé úřady uváděly, že jejich vysílání je ve skutečnosti „britské“ a Čechoslováci mají jen omezené pravomoci sledovat svou vlastní politiku.³³ O tématech relací rozhodovalo československé ministerstvo zahraničí, britské ministerstvo zahraničí (*Foreign Office*) a jednotliví řečníci.³⁴ Zdá se však nepravděpodobné, že by Britové uplatňovali nějaké rozsáhlejší zásahy do obsahu proslovů československých politiků. Také dostupná odborná literatura uvádí, že nad sestavováním československých programů britská strana vykonávala jen „velmi malou kontrolu“.³⁵ Sice existoval mechanismus pro možnou kontrolu obsahu československých relací, ale jen v případech, které by šly proti britským zájmům.³⁶ Podle dostupné literatury se však tato politika nedotkla vysílání, jež se věnovalo holokaustu.

Větší volnost získalo československé vysílání v srpnu 1940 – krátce poté, co britská vláda uznala prozatímní československou vládu v exilu. Exilové vládě bylo umožněno

31 Viz OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M. (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, sv. 2, s. 518–520, dokument č. 387 – zpráva osobního tajemníka Prokopa Drtiny pro pracovníka ilegální organizace Politické ústředí, redaktora Antonína Pešla, 12.3.1940.

32 *Tamtéž*.

33 NA, f. Ministerstvo vnitra – Londýn, k. 271, sign. 2-82-4, záznam z jednání poradního rozhlasového sboru československého vysílání BBC, 17.12.1941.

34 *Tamtéž*.

35 Viz BRIGGS, Asa: *The History of Broadcasting in the United Kingdom*. sv. 3: *The War of Words*. London, Oxford University Press 1970, s. 470.

36 *Hoover Institution Archives*, Stanford – Palo Alto (dále HIA), pozůstalost Eduarda Táborského, k. 2, deník Eduarda Táborského, s. 574, deníkový záznam z 12.9.1941. Cenzura např. neumožnila členovi Státní rady Alexandru Vidovi, aby uvedl, že části Slovenska, které byly odtrženy ve prospěch Maďarska, budou navraceny Československu. Veškeré relace byly také vždy překládány do angličtiny, s největší pravděpodobností kvůli britské cenzuře. (Viz *Archiv Českého rozhlasu*, Praha (dále AČRo), BBC, 1939–1945.)

Kniha rozhlasových projevů Jana Masaryka na vlnách BBC, která vyšla v Československu poprvé v roce 1946 v pražském nakladatelství Práce, obsahuje dvě významná poselství solidarity s pronásledovanými Židy. První pronesl Masaryk v prosinci 1942, druhé v září 1943

jsme antisemitského býka za rohy a neváháme vyjádřit rozhořčení nad perzekucí Židů a současně též uznávat Židy jako sobě rovné a své bratry ve všech ohledech.

vytvářet patnáct minut denně vlastního vysílání pod názvem *Hovory k domovu*.³⁷ Počínaje rokem 1943 dostali Čechoslováci pětadvacet minut „volného času“, který měli zcela k dispozici a během nějž se museli jen podříditi britské politické a vojenské cenzuře.³⁸ Tento čas byl určen pro československé politické komentáře, což znamenalo, že vláda se musela vzdát přípravy zpravodajských souhrnů.³⁹ Britové totiž cizincům nedovolovali, aby pro BBC připravovali vlastní zprávy.⁴⁰ Je třeba se proto soustředit především na analýzu politických komentářů, které mohou odhalit postoje, jež byly svou podstatou jedinečné pro československé vysílání.

Pokud se týká zpráv samých, Oddělení pro evropské vysílání BBC bylo nakloněno prezentování informací o holokaustu více než Oddělení pro domácí vysílání (pro britskou veřejnost). To se podle dostupných dokumentů obávalo antisemitských tendencí v britské společnosti a snažilo se vyhýbat tomu, aby ve svém vysílání věnovalo čas údělu Židů.⁴¹ Evropské programy naopak šířily informace o holokaustu častěji. Jejich vysílání bylo skutečně detailnější a také otevřenější ve svém stylu i tónu.⁴² Jak prohlásil šéf Oddělení pro evropské vysílání Noel F. Newsome: „Chytli

37 Viz KOUTEK, Ondřej: Zahraniční odboj na vlnách BBC: Československé vysílání z Londýna 1939–1945. In: *Paměť a dějiny*, roč. 7, č. 1 (2014), s. 30–44, zde s. 33. Koutek ve své studii nabízí detailní rozbor vývoje československého vysílání za války.

38 NA, f. Ministerstvo vnitra – Londýn, k. 271, sign. 2-82-4, záznam o nových opatřeních pro československou redakci BBC, 1943.

39 *Tamtéž*.

40 *Tamtéž*, návrh na změny československého vysílání z 25.2.1943.

41 *BBC Written Archives' Centre* (Caversham, Reading), R34/277, zápis z jednání rady BBC 19.11.1943, dokument „Anti-Semitism: BBC Policy“, 17.11.1943.

42 Viz HARRIS, D. Jeremy: Broadcasting the Massacres: An Analysis of the BBC's Contemporary Coverage of the Holocaust. In: *Yad Vashem Studies*, roč. 25. Jerusalem, Yad Vashem 1996, s. 65–98, zde s. 74 a 78.

Vedle toho ovšem neřešíme otázku budoucnosti Židů, sionismu atd., atd., když k nim přistupujeme čistě jako k občanům Evropy a těch zemí, v nichž našli svůj domov.⁴³

Toto shrnutí politiky Oddělení pro evropské vysílání naznačuje, že informace o holokaustu byly v jeho pořadech vysílány. Zpravodajské souhrny oddělení vycházely z každodenních direktiv, které připravovali Noel F. Newsome a Joel E. Ritchie. Oba předsedové přitom jednali ve spolupráci s Výkonným výborem pro politické vedení války, napojeným na britskou vládu. Direktivy příležitostně obsahovaly odkazy na osud Židů, nezdá se ale, že by vycházely ze systematického přístupu. Můžeme vysledovat tři hlavní období, kdy bylo Oddělení pro evropské vysílání žádáno, aby vysílalo zprávy o perzekuci Židů: koncem června 1942, poté co polská exilová vláda zveřejnila takzvanou zprávu Bundu⁴⁴ a deník *Daily Telegraph* opublikoval její jádro; v půli prosince 1942, v době prohlášení Spojených národů odsuzujícího nacistickou perzekuci Židů; a v létě 1944, kdy na Západ pronikly informace o osudu maďarských Židů v Osvětimi.⁴⁵ Newsome a Ritchie také příležitostně zařazovali do vysílání informace o odmítavých reakcích obyvatel okupovaných zemí na nacistický antisemitismus. Prominentní roli se těšili Francouzi díky své opozici vůči Lavalově kolaboraci s nacisty a rovněž dánská záchrana Židů v říjnu 1943 napomohla snahám demonstrovat příkladné stanovisko.⁴⁶ Jaký byl však postoj československých úřadů, jež přijímaly rozhodnutí o politických komentářích vysílaných v československém programu BBC?

Humanitární a informativní promluvy

Informace o masakrech a plánech na vyhlazení Židů v československém programu zaznívaly, přičemž často vycházely z direktiv předsedů Oddělení pro evropské vysílání BBC. Zaměříme se však nyní na proslovy, které se zdají být pro československé vysílání v tomto ohledu charakteristické. V polovině září 1941 se státní ministr Hubert Ripka obrátil na Židy žijící v protektorátu, aby poskytl útěchu lidem, kteří byli čerstvě donuceni začít nosit Davidovu hvězdu. Zprávy o jeho projevu se okamžitě roznesly po Londýně a židovská veřejnost široce ocenila jeho vyznění. Organizace mladých československých sionistů HaMaccabi dokonce tento proslov opublikovala

43 Churchill Archives Centre, Churchill College, Cambridge (dále CAC), NERI/3/4, zpráva ředitele evropských programů Noela F. Newsoma „The European Service: Principles and Purposes, Problems and Policy Points“, 1.1.1943.

44 Šlo o zprávu, kterou do Londýna koncem května 1942 přivezl kurýr polské židovské socialistické strany Bund a která obsahovala šokující podrobnosti o systematickém vyhlazování Židů, zejména na území předválečného Polska, jež Němci odstartovali po zahájení německo-sovětské války. (Pozn. překladatele.)

45 Viz MILLAND, Gabriel: The BBC Hungarian Service and the Final Solution in Hungary. In: *Historical Journal of Film, Radio and Television*, roč. 18, č. 3 (1998), s. 353–373.

46 CAC, NERI, 1/1/3, direktiva z 19.10.1943; 1/3/2, direktiva z 29.8.1942; 1/3/7, direktiva ze 4.10.1943 atd.

v brožůře nazvané *We Think of You* (Myslíme na vás).⁴⁷ Židovští aktivisté Ripkovi poděkovali v osobním dopise a rozšířili zprávu, podle níž byl československý ministr prvním ze spojeneckých státníků, kdo se prostřednictvím BBC obrátil přímo k Židům.⁴⁸ Ve skutečnosti to však v rámci válečného československého vysílání byl jeden z mála projevů adresovaných přímo Židům. Podle jedné z pozdějších direktiv pro vysílání, potvrzené během schůzky kancléře prezidenta Beneše s českými židovskými politiky, neměli řečníci prostřednictvím BBC oslovovat Židy odděleně.⁴⁹ Programy československého vysílání se poté obracely k široké veřejnosti, a nikoli speciálně k Židům.

Pravděpodobně nejkontroverznější otázka kladená Spojencům ohledně jejich reakcí na holokaust zní: „Kdy se o tom dozvěděli?“ V případě BBC by spíše měla znít: „Kdy se o tom vysílalo?“ Musíme však být nanejvýš opatrní vzhledem k propagandistickému účelu vysílání, a tak by tato otázka měla být formulována asi v následující podobě: „Kdy byla do vysílání zařazena informace, kterou lze považovat za zveřejnění odhodlání nacistů vyhladit Židy?“ Československý program BBC poprvé zmínil Terezín jako ghetto pro „devadesát tisíc českých Židů“ počátkem března 1942.⁵⁰ Zprávy o Polsku jakožto zemi, kde byli Židé vyhlazováni, lze dohledat ve všech národních vysíláních BBC v létě 1942, kdy se do Londýna dostala zpráva Bundu. Československá redakce BBC zveřejnila tuto zprávu 26. června 1942, a to v následujícím znění:

„Polské vládě v Londýně došla zpráva o vyvražďování židů na polském území. 700 000 židů bylo již vyvražďeno, stejný asi počet zahynul hladem. Tisíc židů je denně tráveno plynem. Z Lublina bylo vyvezeno 25 tisíc židů, po kterých od té doby není stopy. Tisíce židů si musí kopat vlastní hroby, než jsou postříleni kulomety. Ve Vilně bylo pobito 50 000 židů, kolem Kovna 300 000. Ve varšavském ghetě umírá denně přes 5 tisíc a tak do nekonečna.“⁵¹

Znamená to, že informace o masakrech Židů na Východě se v československém vysílání BBC příležitostně objevovaly. Hlášení gestapa z protektorátu pak dokazují,

⁴⁷ Viz pozn. 4.

⁴⁸ LMA, BoD, Acc 3121/E/03/510, dopis předsedy Ústřední rady národních Židů z Československa Lva Zelmanovitse prezidentovi Rady zástupců britských Židů Seligu Brodetskému z 20.9.1941; Brodetského dopis Hubertu Ripkovi z 25.9.1941; Ripkův dopis Seligu Brodetskému z 30.9.1941. Fakt, že tato informace nebyla přesná – René Cassin z řad Svobodných Francouzů hovořil o Židech v BBC před Ripkou – potvrzoval, že z židovského hlediska zaujímali Čechoslováci v rámci exilu výsadní postavení. (POZNANSKI, R.: French Public Opinion and the Jews during World War II, s. 122 n. – viz pozn. 11.)

⁴⁹ CZA, A280/33, dopis člena Státní rady Ernesta Frischera aktivistovi sionistického hnutí Josephu Lintonovi z 21.4.1944.

⁵⁰ Viz KÁRNÝ, Miroslav (ed.): Theresienstädter Dokumente. In: *Judaica Bohemiae*, roč. 17, č. 1 (1981), s. 24, dokument č. 12 – nota odposlouchávací služby (*Abhördienst*) nacistické Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) v Praze z 3.3.1942. V červenci 1942 BBC odvysílala zprávu, že z „Československa“ už bylo deportováno padesát tisíc českých Židů (tamtéž, s. 30, dokument č. 28 – nota odposlouchávací služby nacistické Bezpečnostní služby v Praze ze dne 15.7.1942.

⁵¹ AČRo, BBC 1939–1945, k. 14, záznam relace BBC z 26.6.1942, hlasatel Josef Kodíček.

že veřejnost tyto zprávy zaznamenala.⁵² Některé pořady se opíraly o příběhy, které poskytli českoslovenští vojáci bojující v Sovětském svazu. Následující projev, vysílaný 27. dubna 1944, byl výjimečný svým elegantním stylem a rovněž velmi pohnutým tónem. Jelikož je mezi dosud objevenými programy, které se zabývaly perzekucí Židů, jedinečný, zaslouží si, aby byl citován v plném rozsahu:

„Den za dnem, více a více jsou Němci těsněni k svým hranicím. Jsou hnáni, obklíčováni, bití. Stále hlasitěji a pronikavěji jim zaznívá: ‘Hitler kaput!’

Ale my to víme i bez nich. My i v pochodu, i v boji myslíme na něco jiného. Myslíme na trest, který by byl spravedlivý pro tyto totální vrahy, zběsilé katy, rafinované mučitele.

My, kteří jdeme po jejich horkých stopách, máme možnost potrestat jich jen část. A oni musí být potrestáni všichni. Pro mír živých, pro život příštích musí být potrestáni všichni, všichni!

Může ujít spravedlnosti někdo z vrahů Ráji Reichové? Sedmnáctileté děvčátko, které bylo vedeno na popravu jen proto, že byla židovkou, ničemu tomu nerozumělo a tolik se jí chtělo žít!

Řada za řadou káceli se židé sehnani z celého okresu do hlubokého příkopu. Esesmani nenechali vychladnout hlavně automatů. Vždyť stříleli už od šesti hodin ráno!

K příkopu byla přivedena řada, ve které byla i Rája Reichová. ‘Já nechci umřít, nechci... Já, já nejsem židovka...’

Rája se zoufalým hlasem chytla za život. Vrchní kat dal znamení. Hlavně automatů opět klesly. Esesman přistoupil k Ráje. ‘A co jsi?’ – koutky úst se stáhly do zlého úsměšku. Rája měla příliš mnoho východní krásy, než aby mohla přesvědčit cynického vraha.

‘A co jsi?!’ – opakoval, směje se.

‘Ruska!’ – vydechla Rája.

Soubor rozhlasových projevů z Londýna ministra spravedlnosti exilové vlády Jaroslava Stránského se dočkal prvního vydání už v roce 1945 v pražském nakladatelství Františka Borového

52 Viz VÍTÁMVÁSOVÁ, Jarka: Kolaborace jako způsob přežití: Židovský zpravodaj Gestapa z Třebíče a jeho zprávy z let 1942–1945. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, sv. 2: *Sborník z mezinárodní konference mladých vědeckých pracovníků*. Univerzita Hradec Králové, 7.–8. března 2007. Ústí nad Orlicí, Ořtis 2007, s. 353.

‘To tedy nemůžeš zemřít s židy,’ zachechtal se velitel, obraceje se k esesmanům. Vzal Ráju za ruku a odvedl stranou.

‘Zemřeš pěkně zvlášť!’

Odstoupil několik kroků a pečlivě, s vychutnáváním mířil na Ráju. Ta se dívala do černého otvoru hlavně nechápajícma, široce rozevřenýma očima.

Ta – ta – ta, zaklepal automat a Rája se zhroutila. Esesman kopl do zmítajícího se těla a křikl:

‘Odklid’te tu mršinu!’⁵³

Tento projev tedy detailně popisoval průběh židovských masakrů na východní frontě, třebaže i zde již můžeme sledovat snahy o zevšeobecnění židovského utrpení (téma, kterým se zabývám v dalších částech článku), když osud Židů byl vyličen v souvislosti s masakry ruského obyvatelstva.

Další promluvy informativního a humanitárního charakteru prezentované v československém vysílání BBC měly dva hlavní znaky. Zaprvé v nich byla pravidelně tlumočena varování Němcům v protektorátu a slovenské vládě. A zadruhé řečníci opakovaně žádali český a slovenský lid, aby Židům pomohl. Po 17. prosinci 1942, kdy Spojenci oficiálně přiznali, že vědí o nacistickém likvidačním tažení proti Židům, zaznělo v československém vysílání několik takových upozornění. Většinou šlo o reakce na informace o nově plánovaných vlnách perzekuce Židů včetně deportací, respektive na plány nacistů zničit důkazy o jejich zločinech v koncentračních táborech před příchodem Spojenců. A tak ministr Hubert Ripka apeloval na české lékaře, aby se nepodíleli na plánované sterilizaci Židů v protektorátu (5. ledna 1944) a ministr Juraj Slávik pohrozil slovenské vládě, když se chystala k novým registračním a regulačním opatřením vůči Židům (9. února 1944). Dvaadvacátého října 1944 se československá exilová vláda připojila k britské a americké vládě v jejich varování před likvidací zbývajících vězňů, i když nikoli výhradně Židů, v Osvětimi.⁵⁴

Nejvýznamnější relace ve prospěch Židů byly odvysílány v půli června 1944. Šlo o konkrétní akci, již podnikla československá redakce BBC ve snaze zachránit lidské životy. Desátého června 1944 odeslal Jaromír Kopecký, československý zástupce při Společnosti národů, ze Ženevy do Londýna první pasáže z takzvaných *Osvětimských protokolů*. Ty se skládaly z velmi komplexní zprávy, již připravili Rudolf Vrba a Alfréd Wetzler, dva slovenští Židé, kteří uprchli z Osvětimi.⁵⁵ Kromě jiných informací varovali uprchlíci před nadcházející likvidací takzvaného Terezínského rodinného tábora v Osvětimi-Březince (*Auschwitz-Birkenau*), jakmile 20. června uplyne doba šestiměsíční karantény. Bezprostřední reakcí československé vlády

53 AČRo, BBC 1939–1945, k. 31, záznam promluvy Pavla Tigrida z 27.4.1944.

54 *Tamtéž*, k. 29, projev Huberta Ripky z 5.1.1944; k. 36 a 38, promluva Pavla Tigrida z 22.10. 1944; LMA, BoD, Acc3121/E/03/510, projev Juraje Slávika z 9.2.1944.

55 Blíže viz KÁRNÝ, Miroslav: The Vrba and Wetzler Report. In: GUTMAN, Yisrael – BERENBAUM, Michael (ed.): *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*. Bloomington, Indiana University Press 1994, s. 553–568. Jejich zpráva byla doplněna další detailní zprávou, připravenou Jerzym Tabeauem, polským vězněm, který uprchl z Osvětimi v listopadu 1943 (tzv. Zpráva polského majora).

byla relace do protektorátu, v níž byla Němcům adresována pohrůžka odplatou, pokud by skutečně povraždili vězně z rodinného tábora. Pavel Tigrid četl toto varování po několik dnů, počínaje 15. červnem 1944.⁵⁶ Zároveň žádal československé obyvatelstvo, aby Židům pomáhalo, kdekoli je to možné. Nacisté zplynovali většinu zbývajících lidí z Terezínského rodinného tábora v červenci 1944, přestože předtím bylo několik tisíc z nich odesláno do pracovních táborů v Německu. Jak bylo prokázáno, vysílání BBC nesehrálo žádnou významnou roli v rozhodnutí nacistů nepovraždit všechny vězně.⁵⁷ Navzdory tomu šlo o skutečně významný případ, kdy bylo československého programu BBC využito při snaze o záchranu židovských životů.

Zmíněné relace v československém vysílání BBC jednoznačně obsahují humanitární impuls. Předpokládalo se, že přinesou úlevu Židům a informují obyvatelstvo v Protektorátu Čechy a Morava a na Slovensku o pravé podstatě německého vyhlazovacího tažení na Východě; žádaly lidi ve vlasti, aby pomohli Židům, a vydávaly varování nacistickým a kolaborantským úřadům. Když však zkoumáme hlouběji účel programů zabývajících se židovskými záležitostmi, můžeme se dopátrat širších dimenzí vysílaných projevů. Exiloví představitelé v nich totiž sledovali vlastní politickou

Novinář Pavel Tigrid (1917–2003) byl za války redaktorem československého vysílání BBC. Pseudonym si zde zvolil především proto, aby jeho vlastní jméno Schönfeld posluchačům ve vlasti neevokovalo židovské kořeny. V červnu 1944 na rozhlasových vlnách několikrát varoval před záměrem nacistů zlikvidovat takzvaný Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Březince. Na snímku v roce 1951 jako programový ředitel československého vysílání Rádía Svobodná Evropa v Mnichově (foto archiv Radka Schováňka)

56 Viz KÁRNÝ, Miroslav: Oboz familijny w Brzezinkę (BIIb) dla Żydów z getta Theresienstadt. In: *Zeszyty Oświęcimskie*, č. 20 (1993), s. 210; BROD, Toman: Zamyšlení nad účelem rodinného tábora a nad osudy uvězněných chlapců. In: KÁRNÝ, Miroslav – BLODIG, Vojtěch – KÁRNÁ, Margita (ed.): *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau*. Praha, Terezínská iniciativa – Melantrich 1994, s. 66 n.

57 Viz KÁRNÝ, M.: The Vrba and Wetzler Report, s. 559; BROD, T.: Zamyšlení nad účelem rodinného tábora a nad osudy uvězněných chlapců, s. 66 n. Pro analýzu dokumentů Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt* – RSHA) ve vztahu k Terezínskému rodinnému táboru viz KULKA, Otto Dov: Ghetto in an Annihilation Camp: Jewish Social History in the Holocaust Period and Its Ultimate Limits. In: GUTMAN, Israel (ed.): *The Nazi Concentration Camps: Structure and Aims – The Image of the Prisoners – The Jew in the Camps*. Jerusalem, Yad Vashem 1984, s. 315–330.

agendu. Právě zkoumání důvodů skrytých „za oponou“ je předmětem následující analýzy.

Židé ve strategii vysílání do Protektorátu Čechy a Morava

Zabýváme-li se reakcemi československé vlády na holokaust, je třeba nejprve rozlišovat mezi událostmi, které se odehrály v Protektorátu Čechy a Morava na jedné straně a na Slovensku na straně druhé. Zatímco protektorát okupovali Němci, Slovensko bylo formálně nezávislé a vládli mu lidé, které exilové představitelé považovali za zrádce společného státu a proněmecké kolaboranty. Exilová propaganda čelila při svém líčení české politické reprezentace v okupovaných Čechách a na Moravě značným úskalím. Prezident Emil Hácha, který bývá někdy i dnes označován za symbol kolaborace, byl do svého úřadu právoplatně zvolen ještě před začátkem okupace. On a ministerský předseda Alois Eliáš byli v prvních letech války v kontaktu s odbojovým hnutím, a tím i s exilem. Dokonce i později, když Hácha a nová vláda spolupracovali s nacisty při útocích na exilové představitelé, nabádal ministr Ripka, šéf sekce exilové propagandy, ke zdrženlivosti při odsuzování Háchy. Podle Ripky nebylo radno útočit na protektorátní činitele paušálně.⁵⁸ Z mezinárodních důvodů měli být Hácha i protektorátní vláda pranýřováni pouze za konkrétní kroky, které podnikli. Ve vztahu ke slovenské vládě byla situace odlišná: prezident Jozef Tiso a premiér Vojtech Tuka měli být napadáni na všech frontách. Nebylo pochyb o potřebě použít různých propagandistických nástrojů a metod proti akcím slovenské vlády. Také pouze ve vztahu ke Slovensku doporučoval poradní rozhlasový sbor československé programové sekce zabývat se prostřednictvím BBC židovskou perzekucí.⁵⁹ Vysílání na Slovensko tak představuje jedinečnou případovou studii, jíž se budu zabývat samostatně.

Při vysílání do protektorátu českoslovenští exilové představitelé opakovaně žádali české obyvatele, aby Židům poskytli úlevu či pomoc, kdykoli to bude možné. Přesto měly svůj vliv i zprávy domácího odboje, jež se negativně vymezovaly vůči politickým otázkám spojeným s Židy. Pomoc Židům tak především nebyla bezvýhradně prezentována jako zásadní, altruistický skutek. Následujícím způsobem oslovil exilový ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský posluchače doma vpředvečer narozenin zesnulého prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka:

„Žije mezi vámi zbytek spoluobčanů židovských, bědnějších než jste beční vy, oloupených ještě více než vy jste byli oloupeni, pokořenějších ještě surověji než vy jste byli pokořeni. Jsou zbaveni všeho, co zakládá a udržuje radost a důstojnost lidského života, a sám způsob vraždění, který jim hrozí v německých spárech, by byl nelidský, i kdyby se ho užívalo na dobytčích jatkách. Jen mezi vámi Němci mučili a umučili desítky tisíc těchto lidských bytostí i bez pouhého zdání

58 NA, f. Ministerstvo vnitra – Londýn, k. 271, sign. 2-82-4, záznam z mimořádné schůze poradního rozhlasového sboru československé programové sekce BBC, 9.7.1942.

59 *Tamtéž*.

nějaké viny, prostě jen proto, že se narodili ze židovských otců a matek – na evropské pevnině jdou tyto oběti do milionů. Ženy stejně jako muži, starci i malé děti byli utraceni – snad ještě nikdy nebyl svět jevištěm tak rozsáhlého, tak podlého a tak hloupého zločinu. Trosečníků této bědné lodi zbylo mezi vámi nemnoho – každá pomoc a úleva, kterou jim poskytnete, bude vám ve světě ctí a slávou, a každá se připíše k dobru i naší vlastní věci národní. Masarykova světová popularita, z níž naše věc za první světové války tak vydatně těžila, byla založena poprvé statečnou kampaní proti rituální pověře a proti křivdě spáchané na jediném nevýznamném a chudém židovském spoluobčanu [Leopoldu Hilsnerovi]. I v tom tedy, jak můžete, pomáhejte – pomáhejte, a bude vám pomoheno.“⁶⁰

Stránský prezentoval svou prosbu tak, jako že je celá věc především v českém zájmu. Jakákoli pomoc, kterou Češi nabídnou Židům, podle něj znamenala, že nakonec se pomoci dočkají také oni sami. V pozadí proslovu Stránského přitom stálo přesvědčení o židovském vlivu na světovou diplomacii.⁶¹ Už od časů Tomáše Garrigua Masaryka zastávaly československé vládní kruhy názor, že židovský vliv na veřejné mínění ve Spojených státech je značný.⁶² Věřily, že svět sleduje, jak československý lid s Židy nakládá. Slušnost Čechů k perzekvovaným Židům by pak napomohla jejich politickému usilování, boji za Československou republiku a proti cizáckému útisku jako za první světové války. Exiloví představitelé považovali za důležité vysvětlit Čechům, proč se od nich očekává, že budou Židům pomáhat. Československý odboj postavil své politické snažení během války na představě o české výjimečnosti. Udržován byl mýtus o československé demokracii a spravedlivém nakládání s menšinami. Pomoc Židům v protektorátu měla následně též posílit demokratické ideály a podpořit československé osvobozené hnutí v zahraničí.

Také ministr spravedlnosti v londýnské exilové vládě Jaroslav Stránský (1884–1973) nechtěl příliš upozorňovat na svůj židovský původ a zmínkám o perzekuci Židů se ve vysílání BBC spíše vyhýbal. V relaci k výročí narození T. G. Masaryka v březnu 1943 však vyzval Čechy, aby mysleli na své židovské spoluobčany a pomáhali jim (foto www.mestodobris.cz)

60 AČRo, BBC 1939–1945, k. 19, projev Jaroslava Stránského z 6.3.1943; projev byl pod názvem „K Masarykovým narozeninám“ publikován ve Stránského knize *Hovory k domovu*, s. 364–367, cit. s. 366 n. (viz pozn. 26). Otištěné znění projevu se v detailech liší.

61 K popisu těchto obav viz např. NA, f. Ministerstvo vnitra – Londýn, k. 255, sign. 2-63-2, zpráva Asociace českých Židů z 15.5.1942.

62 K Masarykovým názorům v tomto směru srv. ČAPEK, Karel: *Hovory s TGM*. Praha, Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2013, s. 84.

Dalším faktorem, jenž ovlivňoval vysílání BBC, bylo negativní vnímání Židů žijících v Čechách a na Moravě ze strany tamních odbojových skupin. Exiloví představitelé se kupříkladu vyhýbali komentování politických záležitostí spojených s poválečným postavením Židů v obnovené republice. Také se nepokoušeli změnit převažující aspekty vnímání Židů mezi obyvateli protektorátu, jako například negativní sentimenty vůči německy mluvícím Židům. Ministr Jan Masaryk jednou na BBC nadnesl téma německy mluvících Židů, jen aby zdůraznil, že Židé sami si nyní uvědomili své předchozí chyby.⁶³ Ve svém projevu požádal Čechy, aby přehlíželi židovské užívání němčiny jako komunikačního prostředku.⁶⁴ Ve skutečnosti však neřekl, že je špatné odsuzovat některé Židy za to, že užívají němčinu i za války. Argumentoval, že tito Židé byli zoufalí, a tudíž stále užívali němčinu v marné naději, že by si tak mohli zachránit život. Češi by k nim proto měli přistupovat se shovívavostí.⁶⁵ Masaryk nicméně nekritizoval hlavní princip těchto nařčení, jenž byl chybný ve svém základním předpokladu – nevysvětlil totiž, že Židé neužívají němčiny proto, že by sympatizovali s Němci (a tím méně s nacisty) nebo že by chtěli Čechy germanizovat, ale kvůli historickému vývoji v českých zemích, který nebylo možné zvrátit během pouhých několika let. A tak do své promluvy Masaryk dokonce zařadil odsouzení židovské příslušnosti k německému národnímu a kulturnímu prostředí, jež bylo součástí českého diskurzu od druhé poloviny 19. století.⁶⁶

Při svých válečných schůzkách s představiteli mezinárodních židovských skupin také prezident Edvard Beneš zdůrazňoval úlohu Židů při germanizaci historických provincií v dobách rakousko-uherského císařství.⁶⁷ Bylo zjevné, že v českém obyvatelstvu panovala takováto představa, a to bez ohledu na skutečný vývoj v meziválečném Československu. Při sčítání obyvatel v roce 1921 se totiž většina Židů přihlásila k židovské národnosti, zatímco jen necelých patnáct procent jich uvedlo národnost německou.⁶⁸ Exiloví politici tyto předsudky buď sdíleli, nebo se báli s nimi bojovat veřejně.⁶⁹ Ve zmíněné Masarykově promluvě na BBC navíc Židé figurují jako skupina, která není zcela odpovědná za své činy. Byli prezentováni jako komunita, která – jakoby odsouzená k určitému druhu nedospělosti – nebyla

63 AČRo, BBC 1939–1945, k. 25, projev Jana Masaryka z 29.9.1943, 19:45. Projev byl otištěn v souboru promluv Jana Masaryka v *BBC Volá Londýn*. Praha, Panorama 1990, s. 194–197. Publikace poprvé vyšla již v roce 1945.

64 *Tamtéž*.

65 *Tamtéž*.

66 Srv. FRANKL, Michal: „*Emancipace od židů*“: Český antisemitismus na konci 19. století. Praha, Paseka 2007, s. 36–46.

67 Viz např. USHMM, WJC-London Office, C2/96, rozhovor s prezidentem Československé republiky Edvardem Benešem 17.4.1941, poznámky připravené členy britské sekce Světového židovského kongresu Noahem Barou a Sydneym Silvermanem.

68 V roce 1930 při dalším cenzu bylo toto procento ještě nižší, když německou národnost uvedlo jen něco přes dvanáct procent československých Židů (viz *Encyclopaedia Judaica*. Detroit, MacMillan 2007, sv. 5, s. 355).

69 Srv. FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, sv. 1. Brno, Atlantis 1994, s. 54 n.; NA, f. Předsednictvo ministerské rady – Londýn, k. 84, dopis generála Sergeje Ingra předsednictvu ministerské rady v Londýně ze 4.11.1940.

schopna dozrát k tomu jedinému zásadně správnému rozhodnutí a namísto plného příklonu k asimilovanému soužití stále částečně vzdorovala dobré vůli svých vychovatelů, demokratických Čechů.

Československé vysílání BBC ve vztahu k Židům neslo ještě další znaky, jimiž je třeba se zde zabývat. Programy s tímto obsahem určené obyvatelům protektorátu můžeme charakterizovat prostřednictvím bližší analýzy jednoho konkrétního projevu. Sedmáctého prosince 1942 komentoval Hubert Ripka deklaraci Spojených národů, v níž Spojenci přiznali, že vědí o vyhlazovacím tažení nacistů proti Židům. Dotyčný vysílací program začal detailním popisem zločinů spáchaných na Židech a poskytl rovněž odhady počtu Židů, které už nacisté povraždili:

„Společné prohlášení vlád Spojených národů, které jste právě slyšeli, jest jen mírným vyjádřením děsu a odporu, jimiž se dnes zachvívá civilizované lidstvo. Neboť hrůzy páchané na židovském obyvatelstvu Evropy jsou v úřední deklaraci nevyličitelné. Dějiny lidstva nejsou beze stínů. Avšak to, co nyní provádí Hitlerův režim na nevinných a bezbranných lidech, toto vraždění, jdoucí do statisíců a snad milionů, toto mučení hladem, vyhlazování plynem a elektrickým proudem, tyto masakry starců, žen, dětí, lidí nemocných a dětí, jsou nejpotupnější poskvrnou jména člověka. Bylo vyhrazeno hitlerovskému Německu, aby dobylo tohoto nejsmutnějšího rekordu nízkosti a barbarství.

V nynějším protižidovském šílení se už vyžívá jen patologický běs, kterého sám pojem lidskosti pohání k zuřivosti. V protižidovských masakrech tohoto rozměru je sice metoda, ale není už z nich patrný normálně lidský smysl. Jen jedna věc je v nich jasně patrna: strach Hitlera a jeho režimu z porážky.“⁷⁰

Nelze tudíž tvrdit, že československé vysílání BBC (*Hovory s domovem* a *Hlas svobodné republiky*) perzekuci Židů přehlíželo. Přinášelo někdy skutečně velmi detailní informace, zvláště ve dnech kolem 17. prosince 1942.⁷¹ Šlo však o to, jakým způsobem byly tyto informace prezentovány. Ústřední místo ve vysílání do vlasti zaujímala především německá perzekuce Čechů. Z londýnského exilu zazněla kupříkladu v prosinci 1942 následující slova: „Hekatomby mrtvol pokrývají českou zemi, proudy krve ji zvlažují den co den.“⁷² Ve světle zpráv popisujících nálady mezi lidmi doma a také záměrů samotných exilových představitelů se vždy hledala a zdůrazňovala spojitost s německými vyhlazovacími plány proti dalším skupinám lidí či národům: „...po židech (a zároveň s nimi) budou vybijeni Poláci, Rusové, Češi, Jugoslávci. (...) Nordické svědomí se má zocelit pohledem na vraždu židů, aby se ani nezachvělo, až dojde na ostatní.“⁷³ Perzekuce Židů tak nestála sama o sobě. Nacistické tažení proti Židům, jakkoli zdůrazňované jako výjimečný zločin, bylo prezentováno jako předehra k vyhubení dalších národů. Někdy byli Židé v této posloupnosti dokonce upozaděni. Jak zdůraznil člen Státní rady Ivan Petruščák dne 25. června 1944: „Němci

70 AČRo, BBC 1939–1945, k. 17, projev Huberta Ripky ze 17.12.1942.

71 Viz *tamtéž*, k. 17.

72 *Tamtéž*, program československého vysílání BBC ze dne 11.12.1942, 18:45.

73 *Tamtéž*, program československého vysílání BBC ze dne 15.12.1942, 18:45.

na své dobovatelské cestě Evropou vyvraždili miliony nevinných lidí, Slovanů, Francouzů, Belgičanů, Řeků, Norů i Židů.⁷⁴

Hubert Ripka se k tématu vrátil ve své promluvě dne 17. prosince 1942: „V hloubi svých duší chovají úzkost, že nic už je nemůže zachránit. A proto přikročují k uskutečňování svého programu nihilistů a desperátů: strhnout do záhuby i všechn ostatní svět. (...) Německý národ, zatížený již tolika vinami, má se podílet na zločinu, na který dějiny nikdy nebudou moci zapomenout. A vše, co je v Hitlerově dosahu, má být spolu s ním určeno rozvratu, zkáze, smrti. Masakry židů jsou jen generální zkouškou na masakry porobených národů. Některých, jako národa československého, dosud potřebuje. Ale až bude situace ještě beznadějnější, neušetří nikoho, kdo bude v dosahu jeho moci. To jest politický význam jeho vyhlazovací akce proti židům a toho si musíme být vědomi.“⁷⁵

Vědomí nacistické okupace Československa vedlo Čechoslováky dokonce až ke zdůrazňování politického významu nacistického vyhlazovacího tažení proti Židům. Především zájem národa, zájem republiky vždy představoval nejvyšší cíl. Při zkoumání toho, jak exil vnímal své priority, tak dospějeme k vysvětlení, proč některým důležitým znakům židovské perzekuce nebyla na BBC věnována významnější pozornost. Kupříkladu první vlna deportací z protektorátu (kromě operace Nisko⁷⁶ v říjnu 1939) v půli října 1941 časově korespondovala s nárůstem perzekuce Čechů po Heydrichově příjezdu do Prahy. Odbojoví předáci, včetně ministerského předsedy Aloise Eliáše, byli uvězněni, stovky lidí byly zastřeleny a v protektorátu bylo vyhlášeno stanné právo. Těmto událostem z konce září a října 1941 byla v československém vysílání BBC věnována značná pozornost.⁷⁷ To však už neplatilo o současně probíhajících prvních deportacích tisíců Židů.

Situace se opakovala v červnu 1942. Výše zmíněná zpráva Bundu dorazila do Londýna přesně v době, kdy se Němci brutální perzekucí Čechů a vypálením Lidic mstili za atentát na Heydricha. Kupříkladu polská redakce BBC informovala o zprávě Bundu dne 2. června 1942.⁷⁸ Čechoslováci, společně s dalšími redakcemi BBC, přišli s tímto sdělením až na konci června, poté co zprávu publikoval britský tisk, načež Oddělení pro evropské vysílání rovněž zařadilo tuto zprávu do svých direktiv.⁷⁹ Z hlediska exilového srovnávání perzekuce Čechů a Židů byla důležitá

74 *Tamtéž*, k. 33, projev Ivana Petrušáka z 25.6.1944.

75 *Tamtéž*, k. 17, projev Huberta Ripky ze 17.12.1944.

76 V říjnu 1939 bylo 1291 Židů, hlavně z Moravské Ostravy, ale i z Brna a Prahy, deportováno do lublinské oblasti ve východní části obsazeného Polska. Měli se stát první součástí tzv. židovské rezervace, kam měli být postupně deportováni další Židé z nacisty ovládané Evropy. Tento plán brzy ztroskotál a většina deportovaných byla zahrnuta na území okupované Sověty, menší části byl povolen návrat zpět do Ostravy. (Blíže viz BORÁK, Mečislav: *První deportace evropských Židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Šenov u Ostravy, Tilia 2009.)

77 AČRo, BBC 1939–1945, k. 9, programy československého vysílání z října 1941.

78 Viz BAUER, Yehuda: “When Did They Know?”. In: MARRUS, Michael R. (ed.): *The Nazi Holocaust: Historical Articles on the Destruction of the European Jews. Bystanders to the Holocaust*. Westport, Meckler 1989, s. 53.

79 CAC, NERI, 1/1/2, direktivy Oddělení pro evropské vysílání z 25., 26., 27. a 30.6.1942.

plánovaná řeč exilového ministra vnitra Juraje Slávika. Původně se předpokládalo, že jeho proslov popisující perzekuci a deportaci desetitisíců slovenských Židů bude odvysílán dne 11. června 1942. Byl však o čtyři dny odložen, velmi pravděpodobně kvůli událostem v Lidicích.⁸⁰

Soustředme se nyní na jiný znak projevu Huberta Ripky z prosince 1942, který si zaslouží důkladnější analýzu. Antisemitismus byl v něm prezentován jako fenomén německý či nacistický, ale rozhodně ne český, a také jako barbarství, které u českého lidu nemůže najít příznivou odezvu. Také další řečníci v československém programu BBC oddělovali Čechy od nacistického antisemitismu. Z jejich úst nezaznívaly naléhavé žádosti, aby se český lid vyhnul kolaboraci při perzekuci Židů. Šlo spíše o slova sebeujišťování, o oceňování vlastního národa za jeho slušnost. Zato role českých kolaborantů při „konečném řešení“ byla sotva zmiňována, a už vůbec ne zdůrazňována.⁸¹ Ani čeští fašisté nemohli v podání exilových politiků očernit Čechy jako takové. Následující Ripkovo poselství bylo určeno posluchačům na Západě stejně jako v okupované vlasti:

„Marné byly Hitlerovy pokusy infikovat jedem, který je vedle lži hlavní zbraní jeho politické akce, i národy, které porobil. Národ francouzský, holandský, polský a mezi prvními i lid český prokázaly, že jsou imunní proti moru, který je měl

Masarykův náměstek v exilovém ministerstvu zahraničí Hubert Ripka (1895–1958) v září 1941 učinil mimořádné gesto, když se obrátil přímo na Židy v protektorátu, aby jim vyjádřil morální podporu. Celkově se však držel strategie exilové vlády nevydělávat rozhlasovými projevy k domovu Židy jako specifickou skupinu a spojovat jejich tragický osud s utrpením Čechů v protektorátu (foto © Erich Auerbach)

80 AČRo, BBC 1939–1945, k. 14, promluva Juraje Slávika z 15.6.1942 (původně plánovaná k odvysílání dne 11.6.1942). Jeden zdroj dokonce uvádí, že tento proslov byl původně plánován na 1.6.1942. K atentátu na Reinhardta Heydricha došlo 27.5.1942, což mohl být důvod k odkladu tohoto programu na 11. a později na 15. června. (Viz HIA, Juraj Slávik Papers, 18:4.)

81 AÚTGM, f. Vladimír Klecanda, sv. 177, pořad československého vysílání BBC o Aloisi Křížovi, zarpulitěm antisemitském rozhlasovém hlasateli v protektorátu, 5.12.1944.

zachvátit a pak rozvrátit. Štít lidu českého je čistý a z českého popudu nestalo se nic, co by zneuctilo dobré české jméno.

Lide československý! Vláda československá podepsala prohlášení Spojených národů u vědomí, že tím nehájí jen věci lidskosti a práva, nýbrž i nejvlastnější zájmy národa československého. Je přesvědčena, že tím vyjadřuje vaše nejvnitřnější přesvědčení. (...) Mnohokrát bylo v nacistickém programu zdůrazněno, že cílem hitlerovství je vymýt ze střední Evropy národ československý. (...) Mějte na paměti, že až budou [nacisté] ještě více ohroženi, učiní vše, aby splnili i svůj program protičeský a protislovenský. Buďte na to připraveni a buďte připraveni s bojovou odhodlaností. A buďte si vědomi, že budoucnost národa československého je zaručena jen věrností všelidským ideálům prezidenta Osvoboditele a neochvějnou solidaritou se všemi národy i lidmi, trpícími a bojujícími.

A solidarita s trpícími, mučenými a vražděnými židy je dnes svatou povinností každého slušného člověka. My tuto svou povinnost poslušni hlasu své národní tradice vždy plnili a budeme ji plnit s horoucností srdce a s nejhlubším ideovým zanícením až do konce.⁸²

Programy adresované z Londýna obyvatelům protektorátu, které popisovaly nacistickou perzekuci Židů, měly tentýž zdokumentovaný ráz. Popis konkrétních událostí se v nich kladl do souvislosti s osudem dalších národů a nakonec se uzavíral zdůrazňováním české slušnosti a neúčasti na pronásledování Židů. Kupříkladu dne 16. července 1944 odvyšlal Hubert Ripka velmi detailní informaci o takzvaných *Osvětimských protokolech*. Ve svém proslovu shrnul nejdůležitější fakta a podrobně popsal vražednou mašinerii osvětimského komplexu. Vyhnul se však zmínce o jednom z nejdůležitějších aspektů zprávy – celkovém počtu Židů zabitých v síti osvětimských koncentračních táborů.⁸³ Ve druhé části proslovu se pak obracel k českým posluchačům, s tím že jim nastiňoval širší dimenzi nacistického politického myšlení a jeho vazbu na plánovaný osud dalších národů.⁸⁴ Perzekuce Židů tak ani v tomto případě nebyla prezentována ve své jedinečnosti.

Židé ve strategii vysílání na Slovensko

Charakter vysílání o perzekuci Židů na Slovensku se oproti tomu významně lišil. Antisemitismus slovenské vlády sehrával v československých programech BBC podstatnou úlohu. Slovenský opoziční politický mainstream byl počínaje rokem 1943 ochoten uzavřít novou dohodu s Čechy, a vyhnout se tak bezpodmínečné kapitulaci

82 AČRo, BBC 1939–1945, k. 17, řeč Huberta Ripky ze 17.12.1942.

83 TNA, FO 371/42809, dopis Huberta Ripky britskému velvyslanci u československé exilové vlády Philipu Nicholsovi ze 4.7.1944. V tomto dopise Ripka vyjádřil svůj názor, že celkový počet Židů zabitých v Osvětimi, jak je uveden ve zprávě, by mohl být nadsazený. Je možné, že číslo 1 765 000 považoval ministr za nerealistické, a proto se vyhnul tomu, aby je v oné relaci zmínil. Podle dnešních odhadů nacisté v Osvětimi zavraždili 1–1,1 milion lidí, v drtivé většině Židů.

84 AČRo, BBC 1939–1945, k. 34, řeč Huberta Ripky z 16.7.1944.

Slovenska.⁸⁵ Avšak příslušníci slovenského odboje, ačkoli víceméně respektovali Beneše jako prezidenta a vůdce při kontaktech se zahraničními partnery, otevřeně deklarovali svou vůli řešit si vnitřní problémy Slovenska sami. Politické postavení exilu ve vztahu ke Slovensku bylo tudíž velmi slabé.

Antisemitské nálady byly na Slovensku v porovnání s českými zeměmi rozvínutější už před válkou.⁸⁶ Slovenská vláda spolupracovala (s pomocí značné části obyvatelstva) na takzvaném konečném řešení židovské otázky. „Očistu“ slovenské společnosti od Židů v podání tiso-vsko-tukovské vlády a nastolování „nového a spravedlivého řádu“ schvalovaly v mnoha případech dokonce i opoziční síly a slovenský lid. Antižidovské sentimenty na Slovensku fakticky potvrzovaly i zprávy, které odbojové hnutí posílalo do Londýna.⁸⁷ Soudobá historiografie dokládá, že slovenské obyvatelstvo změnilo svůj názor na perzekuci Židů, jakmile bylo v roce 1942 konfrontováno s realitou deportací.⁸⁸ Londýn však informacemi o změně postoje Slováků k pronásledování Židů nedisponoval. Tato změna navíc neznamenalala, že by si Slovinci přáli, aby se Židé vrátili zpět. Zprávy odesílané do Londýna konstatovaly, že slovenské obyvatelstvo nechce umožnit Židům, aby získali zpět svůj předválečný sociální status, jenž byl podle jejich názoru neoprávněný a disproportční.⁸⁹

Když exilová vláda přijímala rozhodnutí ohledně obsahu vysílání na Slovensko, brala v potaz ještě jeden mezinárodní důsledek. Během jednání vlády v červnu 1943 prezentoval ministr vnitra Juraj Slávik vzkaz odeslaný slovenským odbojem, jenž vyjadřoval negativní postoje vůči Židům a varoval exilovou vládu, aby byla opatrná při veřejném pojednávání židovských záležitostí na Slovensku.⁹⁰ Slovenský lid údajně nechtěl o těchto tématech slyšet. Ve zprávě se dále uvádělo, že dříve Židé na Slovensku podporovali maďarský iredentismus. Během války pak slovenští Židé spolu s Židy ve Spojených státech údajně ovlivňovali Američany, aby podpořili mezinárodní postavení Maďarů v budoucích poválečných jednáních (Maďaři

85 Viz HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít a kol.: *Draze zaplacená svoboda: Osvobození Československa, 1944–1945*. Praha, Paseka 2009, s. 235.

86 K tomu viz FATRANOVÁ, Gila: Historický pohľad na vzťahy slovenského a židovského obyvateľstva. In: *Acta Judaica Slovaca*, roč. 4. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry 1998, s. 9–37; NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Holokaust na Slovensku*, sv. 7: *Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému)*. Dokumenty. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 2005; KAMENEC, Ivan: Changes in the Attitude of the Slovak Population to the So-Called “Solution to the Jewish Question” during the Period 1938–1945. In: BANKIER, David – GUTMAN, Israel (ed.): *Nazi Europe and the Final Solution*. Jerusalem, Yad Vashem 2003, s. 327–338.

87 NA, Archiv Huberta Ripky, sign. 1-50-56c, zpráva ze Slovenska do Londýna, přijata 26.6.1944 (odeslána 23.6.1944); TÓTH, Dezider (ed.): *Zápisky generála Rudolfa Viesta: Exil 1939–1944*. Bratislava, Ministerstvo obrany 2002, s. 200, Viestův deníkový záznam z 22.4.1943.

88 KAMENEC, I.: Changes in the Attitude of the Slovak Population..., s. 334–336.

89 NA, Archiv Huberta Ripky, sign. 1-50-56c, zpráva ze Slovenska, přijata 26.6.1944. Podobné poznámky učinil komunistický člen Slovenské národní rady Laco Novomeský během svého pobytu v Londýně v říjnu 1944. (Viz PREČAN, Vilém (ed.): *Delegace SNR v Londýně (říjen–listopad 1944)*: Nové dokumenty. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno, Masarykova univerzita 1999, s. 221 n.)

90 AÚTGM, f. Edvard Beneš – II, k. 182, zápis z jednání exilové vlády v Londýně z 25.6.1943.

v listopadu 1938 okupovali jižní Slovensko). Perzekuce Židů ze strany slovenské vlády a jejich relativní bezpečí v Maďarsku prý v tomto vývoji sehrály svou roli.⁹¹ Slávik neakceptoval existenci židovské promaďarské lobby ve Spojených státech, přesto si však myslel, že z mezinárodních důvodů by bylo důležité ukázat, že maďarská nařčení jsou nepodložená, že slovenský lid je slušný a není vinen zločiny, jež páchá jeho quislingovská vláda. Pro pověst Čechoslováků to mělo velký význam.⁹² Podle Slávika bylo v zájmu československého odbojového hnutí nezbytné očistit slovenský lid.

Již předtím v rozhlasovém projevu dne 18. prosince 1942 sám Slávik zdůraznil, že vzkazy přicházející ze Slovenska radí exilu, aby se vyhnul zmínkám o perzekuci Židů, jakmile se obrací k domácímu publiku. Ministrův projev pokračoval těmito slovy: „My však vieme, že slovenský ľud nesúhlasí a nemôže nikdy súhlasiť s besnením a vraždami. Evangelickí biskupi odhodlane protestovali proti beštiálnemu zúreniu protižidovskému a slovenský ľud preukazoval i dosiaľ nielen súciti, ale poskytoval i pomoc biedným obetiam krvavého režimu.“⁹³ Slávik tedy představoval situaci na Slovensku tak, jako by sice tamní lid nechtěl o židovské perzekuci slyšet, přesto se však tohoto procesu neúčastnil, ba naopak Židům pomáhal.

Očišťování slovenského lidu od podezření ze sympatií k vládnoucímu režimu, včetně podílu na pronásledování Židů, bylo hlavním znakem programů BBC určených pro Slovensko. Již v červnu 1942, kdy deportace slovenských Židů do Polska vrcholily, oslovil Slávik posluchače na Slovensku takto: „Vo svetle týchto udalostí musia sa Slovákom javiť v úplne novom a ešte príšernejšom svetle zločiny ich zrádcov a nehodných vladárov. ...bohabojný slovenský ľud pomstí svoju hanbu a potupu, spraví poriadok so zradcami a diabolskými záškodníkmi... Celý svet žasne nad tým, akou krutosťou a nekresťanskou pomstychtivou zlobou zúria machovsko-tukovskí katani. Pomsta a nenávisť je ich zákonom. A pri tom sa oháňajú, hnusní farizeovia, svou kresťanskosťou. Vy však sami vidíte každý deň, ako hanobia a prekrúcajú Kristovo učenie. Len sa podíivajte, čo vystrájajú so Židmi. Šaňo Mach sa verejne chľúbi, že do septembra vyženie zo Slovenska 90 000 Židov. Závidí pochybnú slávu Streicherovi.⁹⁴ V krutosti a nemilosrdenstve chce prevýšiť svojho majstra, netvora Hitlera. Je hnusným, pomstivým lokajom, ktorý sa chce zaľúbiť svojmu veliteľovi a pánovi. Ešte sa chľúbi, že to robí bez nátlaku, z príkazu svojej vlastnej čiernej duše. Časopisy neutrálnej zeme, ktorá sa trasie pred nacistickým nebezpečenstvom, Švédska, odvážia sa dať výraz svojmu zhrozeniu, že v žiadnej zemi, nevynímajúc ani nacistické Nemecko, nerešia židovskú otázku takým neľudským spôsobom ako na Slovensku.“⁹⁵

91 *Tamtéž.*

92 *Tamtéž.*

93 HIA, Juraj Slávik Papers, k. 29, dokument 3, zvláštní noční zprávy československého vysílání BBC, promluvy Juraje Slávika a Ivo Ducháčka z 18.12.1942.

94 V anglické verzi je zde „Herodovi“.

95 AČRo, BBC 1939–1945, k. 14, projev Juraje Slávika z 15.6.1942 (původně plánován k odvysílání 11.6.1942).

Slávikovým záměrem bylo rozlišovat mezi akcemi, jež podnikala slovenská vláda, a smýšlením obyčejných slovenských občanů. Perzekuce Židů byla prezentována jako zločin páchaný „zrádcovskými vůdci“ slovenského státu. Politika slovenské vlády včetně perzekuce Židů ohrožovala reputaci Slováků v očích světového veřejného mínění.⁹⁶ Existovalo nebezpečí, že pokud by se dostaly na veřejnost informace o skutečné situaci na Slovensku, mohlo by to poškodit pozitivní obraz Čechoslováků jako celku. Jak to vyjádřil Viktor Fischl, úředník exilového ministerstva zahraničí a pozdější spisovatel, Britové totiž nerozlišovali mezi Čechy a Slováky.⁹⁷ Bylo třeba, aby pro mezinárodní společenství zůstali Slováci stejně jako Češi slušnými lidmi.

Zatímco zprávy o spolupráci slovenského obyvatelstva na „konečném řešení“ do vysílání BBC nepronikly, perzekuce Židů ze strany Tisovy vlády byla pravidelně terčem kritiky. Kolaborace slovenské vlády, pokud šlo o nacistické plány na vyhlazení Židů, umožnila exilovým představitelům pranýřovat ji na humanitárním základě. Z toho důvodu byl na Slovensko vyslán větší počet politických relací věnovaných Židům než do protektorátu. Záměrem londýnského exilu bylo dokázat, že slovenské obyvatelstvo je jiné než lidé, kteří je reprezentují – především prezident Jozef Tiso, ministerský předseda Vojtech Tuka nebo ministr vnitra Alexander Mach. Propaganda exilové vlády proklamovala, že po znovuoživení Československé republiky, po začlenění Slovenska do jednotného státu, zavládne opět v celé zemi demokratický duch:

„Je neuveriteľné, že na Slovensku môžu sa chlúbiť tým, že ženú ľudí z miest na miesto, i starcov, ženy a deti, že ich zatvárajú, štvú ako divú zver, zbavujú prístrešia a majetku, že ich zbavujú každej zákonnej ochrany, že ich vyhánajú

Ministr vnitra exilové vlády Juraj Slávik (1890–1969) ve svých rozhlasových projevech z Londýna apeloval na slovenské spoluobčany, aby se distancovali od násilných aktů nacistů a Tisova režimu vůči Židům, a snažil se zastírat oprávněné pochybnosti, že mnozí Slováci s jejich perzekucí sympatizovali, či přímo se na ní podíleli (foto online archiv Langhans)

⁹⁶ HIA, Eduard Táborský Papers, k. 3, Benešův vzkaz na Slovensko z 20.3.1943.

⁹⁷ NA, Archiv Huberta Ripky, sign. 1-46-6-10, záznam Viktora Fischla z 5.6.1942.

do cudzej zeme, ako hnali divoké hordy krutých válečníkov v šerom dávnoveku svojich otrokov pred kopytami svojích koní. (...)

Slovenský ľud tiež nikdy nebol neľudský a krutý, a mal hlbokú vieru v Boha. Dokazujte dnes, milí rodáci, svoje kresťanstvo a svoju lásku k bližnému. Jedni druhých bremená neste. A vašim vládarom s kamenným srdcom bolo by si treba pripomenúť to Kristovo: 'Nesúďte, abyste neboli súdení.' Neujdú spravodlivému súdu a odplate, akej si zasluhujú. Na mučenom Slovensku prejde ukrutnosť a zloba do zapomennutia.

Znova sa budeme riadiť nie príkazom Nerona a Caligulu, nie zákonmi Hitlera, Macha a Streichera, lež láskou Kristovou a humanistickými zásadami Masaryka. Československú jednotu ešte spevnia a scementujú neľudské a v histórii príklad nemajúce zverstvá netvorov, ktorí vraždia i ženy a deti. Bratstvo Čechov a Slovákov bude znova základom šťastného spoluzitia budúcich slobodných pokolení.⁹⁸

Hlavním tématom týchto prohlásení byla věrnost Čechů a Slováků mýtu Masarykovy demokracie. Československé vysílání BBC mělo rovněž ukázat slovenskému lidu a světu, že vládcové na Slovensku jsou vzdáleni vlastní národní tradici Slováků a také křesťanství, jímž se zaklínali. Perzekuce Židů slovenským režimem proto londýnský exil využíval jako další, taktické zbraně v boji proti „zrádcům“ za nový, jednotný stát Čechů a Slováků.

Je nicméně třeba vrátit se k účinkům vzkazů slovenského podzemního hnutí na obsah exilového vysílání. Na jejich základě například neváhal Juraj Slávik na vlnách BBC zdůraznit, že exiloví představitelé chápou, když část Slováků vnímá Židy negativně. Ministr v tomto ohledu nechtěl odporovat pocitům slovenského lidu: „Sú židia špatní prave tak, ako sú špatní kresťania. Vieme, že boli židia, ktorí nesrástli so slovenským životom. Sú židia dobrí i zlí, ako sú kresťania dobrí a zlí. Ale neľudskosť, stredoveké mučenie a ukrutnosti sú urážkou kresťanstva.“⁹⁹

Exiloví představitelé nechtěli vyvolávat dojem, že straní Židům bez ohledu na jejich předchozí „chování“ k Čechům a Slovákům. Existoval zde jasný rozdíl mezi politickými a humanitárními hledisky. Slovinci měli ve jménu humanity podporovat Židy, a exilové vysílání se také zaměřovalo na případy, kdy jim obyčejní lidé nebo církevní hodnostáři pomáhali.¹⁰⁰ To však neznamenal, že by byli Židé bez dalších podmínek přijímáni do většinové společnosti. Výše zmíněná Slávikova promluva naznačovala, že do budoucna bude třeba, aby se Židé „přizpůsobili slovenskému životu“. Exilová reprezentace si uvědomovala, jaká je situace na Slovensku a jaká potenciální rizika z ní plynou pro ni samotnou, ať už přímo v Británii, nebo později po válce doma. Benešova vláda věděla, že její pozice na Slovensku není zcela zajištěna a že stále existuje hrozba, že by vůdcové slovenského odbojového hnutí, mezi nimi mnoho komunistů, mohli odmítnout její svrchovanou autoritu. Pro exilovou vládu bylo důležité získat a udržet si plné uznání ze strany slovenského

98 AČRo, BBC 1939–1945, k. 14, projev Juraje Slávika z 15.6.1942 (původně plánován k odvysílání dne 11.6.1942).

99 Tamtéž.

100 Tamtéž, k. 31, projevy Vladimíra Clementise z 28.3. a 1.4.1944.

lidu a zároveň nezavdat opozičnímu politickému vedení na Slovensku jakoukoli záminku, jež by mohla posílit případné tendence k nezávislosti.

Československá exilová vláda tudíž byla ve vztahu k vlastnímu obyvatelstvu ve složitě situaci. I v těch případech, kdy ve svém vysílání z Londýna slíbila napravit spáchané křivdy, byla poválečná realita často jiná, a to opět zejména na slovenském území. Drtivá většina židovského majetku za války přešla do rukou Slováků a Slovinců, mezi nimi i bývalí partyzáni, také brzy po osvobození obsadili místa uvolněná po Židech v různých podnicích. Ministři Slávik a Masaryk ve svých rozhlasových projevech sice opakovaně sdělovali Slováckům, že veškerý majetek uloupený Židům bude navrácen právoplatným vlastníkům.¹⁰¹ Avšak centrální československá vláda takovouto legislativu na poválečném Slovensku nikdy plně neprosadila. Trvalo po válce více než rok, než Slovinci souhlasili se zákonem, který by navrácení majetku umožnil. Jeho uvádění do praxe se však potýkalo s různými komplikacemi a nikdy nezajistilo úplnou restituci židovského majetku do předválečného stavu.¹⁰² Jedním z důvodů byly obavy z reakce lidí, kteří z arizace profitovali, mezi nimiž nechyběli aktivní členové nebo podporovatelé poválečných slovenských vládních stran. Zároveň na Slovensku převládaly pocity, že převedením ekonomických prostředků do rukou etnických Slováků dochází k dokončení vývoje slovenského národního živlu jako dominantní síly na slovenském území.

Závěrem

Politické úvahy hrály klíčovou úlohu v rozhodovacích procesech týkajících se obsahu a vyznění válečných programů BBC. Vliv vysoké politiky na československé vysílání BBC lze vysledovat kupříkladu ve výběru řečníků, kteří se zabývali židovskými záležitostmi, jakož i v tématech takto zaměřených pořadů. Ty byly do určité míry ovlivněny obavami z reakcí domácího obyvatelstva, jestliže by prezentaci židovských témat byl poskytnut příliš významný prostor. Takovéto obavy dokreslovaly tón relací, které informovaly o perzekuci Židů nebo žádaly český a slovenský lid, aby Židům pomáhal a poskytoval jim úkryt. Zmínkám o útlaču a vyvražďování Židů nikdy nebyla vyhrazena samostatná pozornost, vždy je doprovázely odkazy na podobné plány nacistů vůči jiným národům.

Válečné vysílání BBC bylo ovlivněno řadou navzájem provázaných faktorů. Zprávy zasílané do Londýna domácím odbojovým hnutím a diplomatické ohledy exilové vlády měnily pravidla hry. Londýnský exil chtěl, aby Čechoslováci byli považováni

101 LMA, BoD, Acc3121/E/03/510, projev Juraje Slávika z 9.2.1944; AČR, BBC 1939–1945, k. 50, projev Jana Masaryka z 9.12.1942. Masarykův projev vyšel v citované publikaci *Vold Londýn*, s. 155–157 (viz pozn. 63).

102 K vývoji situace na poválečném Slovensku v tomto ohledu viz články Ješajahu Andreje Jelínka (viz např. JELÍNEK, Yeshayahu A.: The Communist Party of Slovakia and the Jews: Ten Years (1938–1948). In: *East Central Europe*, roč. 5, č. 2 (1978), s. 186–202; TÝŽ: Židia na Slovensku 1945–1949. In: TÝŽ: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí*, sv. 2. Bratislava, Judaica Slovaca 2000, s. 79–96.

za demokratický národ, jenž dodržuje zásady demokracie a humanity. Snažil se proto vytvořit dojem, že lid v českých zemích a na Slovensku nemá nic společného s protižidovskou perzekucí prováděnou nacisty a slovenskou vládou. Úloha kolaborantů v protektorátu při holocaustu byla téměř úplně potlačována a skutečné jednání Slováků bylo kamuflováno, aby nepoškodzovalo československé diplomatické úsilí v zahraničí.

Je nicméně třeba dodat, že reflexe pronásledování Židů v londýnském exilu, jak byla prezentována v československém vysílání BBC, nikterak záměrně nezlehčovala nacistické vyhlazovací tažení. Z řady navzájem soupeřících priorit byl nejpřednějším tématem programů tohoto vysílání útok nacistů na republiku, okupace země a znevolnění jejích obyvatel; nápravu tohoto stavu exilová reprezentace vždy pokládala za hlavní cíl svého snažení během války. Avšak bez ohledu na politické ohledy odvysílali Čechoslováci v londýnském exilu při několika příležitostech zprávy a komentáře o perzekuci Židů, takže nelze tvrdit, že by realitu holocaustu zcela ignorovali. Fakt, že většina rozhlasových programů směřovaných do vlasti měla širší poselství i podtexty, jež obvykle zastiňovaly či oslabovaly předkládaná fakta o údělu Židů, byl důsledkem spletených problémů, jimž exiloví představitelé museli čelit.

Z angličtiny přeložil Vít Smetana